

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.3>**Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО**

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка», bogdana_m2008@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1514-8131

Юлія ВОРОНЕЦЬКА

студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка», yuliia.voronetska.mprvr.2023@lpnu.ua

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

У статті здійснено загальну характеристику права людини на життя крізь призму сучасних реалій. Вказано, що права і свободи людини є найважливішою складовою загальнолюдської системи цінностей сучасного людства, надбанням цивілізації в правовій і політичній сферах, загальновизнаним критерієм суспільного та національного розвитку на сучасному етапі. Констатовано, що право на життя є основним правом людини, закріпленим як основними міжнародними документами у сфері прав людини, так і національними конституціями. Зауважено, що актуальність і важливість права людини на життя, його реалізація та захист є очевидними, оскільки без такого фундаментального права всі інші права втрачають будь-яке значення. Вказано, що повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України не тільки внесла певні корективи щодо реалізації прав людини на захист, але й стала наразі практично основним джерелом порушення прав й свобод людини та громадянина, оскільки щоденно завдає матеріальну та моральну шкоду громадянам, порушивши та зруйнувавши звичний спосіб життя українців. З'ясовано, що захист прав і свобод людини в умовах війни гарантує кожному обирати той чи інший законний спосіб захисту своїх порушених прав. Права людини гарантовано мають бути забезпечені публічною владою з метою їх реалізації громадянами. Визначено, що специфіка зобов'язань держави щодо захисту права на життя в умовах військових конфліктів включає: питання юрисдикції у випадку окупації території; перелік зобов'язань держави під час збройних конфліктів; межі необхідності застосування сили при правомірних воєнних діях, в умовах необхідності протидії терористичним актам, здійсненні спеціальних операцій; особливості розслідування фактів позбавлення життя. Зроблено висновок про те, що право на життя варто розуміти як фундаментальне, невідчужуване, абсолютне право людини, яке доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особи вільно розпоряджатися власним життям.

Ключові слова: права людини, право на життя, зміст права на життя.

Bogdana Melnychenko, Julia Voronetska. HUMAN RIGHT TO LIFE THROUGH THE PRISM OF MODERN REALITIES

The article provides a general description of the human right to life through the prism of modern realities. It is indicated that human rights and freedoms are the most important component of the universal system of values of modern humanity, an asset of civilization in the legal and political spheres, a universally recognized criterion of social and national development at the present stage. It was established that the right to life is a basic human right, enshrined in both the main international documents in the field of human rights and national constitutions. It is noted that the relevance and importance of the human right to life, its implementation and protection are obvious, because without such a fundamental right, all other rights lose any meaning. It is indicated that the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine not only made certain adjustments to the implementation of human rights for protection, but also became at present practically the main source of violation of human and citizen rights and freedoms, as it causes material and moral damage to citizens on a daily basis, violating and destroying the usual lifestyle of Ukrainians. It was found that the protection of human rights and freedoms in the conditions of war guarantees everyone to choose one or another legal way to protect their violated rights. Human rights must be ensured by public authorities in order to ensure their realization by citizens. It was determined that the specifics of the state's obligations to protect the right to life in the conditions of military conflicts include: the issue of jurisdiction in the case of territory occupation; the list of obligations of the state during armed conflicts; the limits of the need to use force in legitimate military actions, in the conditions of the need to counter terrorist acts, the implementation of special operations; peculiarities of the investigation of facts of deprivation of life. It was concluded that the right to life should be understood as a fundamental, inalienable, absolute human right, which should be considered in two aspects: first, as a person's right to freedom from any illegal encroachments on life by the state, its representatives or private individuals; secondly, as a person's right to freely manage his own life.

Key words: human rights, right to life, meaning of the right to life.

Постановка проблеми. Права і свободи людини є найважливішою складовою загальнолюдської системи цінностей сучасного людства, надбанням цивілізації в правовій і політичній сферах, загально визнаним критерієм суспільного та національного розвитку на сучасному етапі.

Для України питання прав людини нині набуває надзвичайної актуальності. Сьогодні наша держава переживає один із найважчих періодів в історії країни. Відколи 24 лютого 2022 року Російська Федерація почала повномасштабне вторгнення в Україну, життя українців змінилося. Серед масових порушень прав людини найвразливішим є право на життя. Очевидно, що потрібні рішучі заходи щодо забезпечення прав і свобод людини в умовах війни та посилення відповідальності за порушення міжнародних норм у сфері захисту прав людини. У цьому контексті особливої уваги потребує дослідження питання захисту права людини на життя.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемні питання здійснення права людини на життя розглядали в своїх численних працях такі українські учені, як: М. М. Гнатівський, О. В. Домбровська, М. С. Кельман, О. В. Островська, В. Ф. Погорілко, О. Г. Рогова, Г. Б. Романовський, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол та інші.

Мета статті – здійснити загальну характеристику права людини на життя крізь призму сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. У літературі справедливо звертають увагу на те, що права людини є однією з найважливіших цінностей, які їй належать. Уявити собі людину без прав неможливо. Очевидно, значну частину прав людина може реалізувати не відразу, а поступово, відповідно до свого розвитку, умов, обставин і бажання. Інститут прав людини привертатиме і надалі привертатиме увагу науковців, доки існуватиме людство [1].

Варто зазначити, що серед науковців немає єдності думок щодо визначення поняття права людини на життя. Так, В. Б. Островська стверджує, що право людини на життя є основоположним, пріоритетним і фундаментальним правом людини [2, с. 147].

О. Б. Ковальчук та А. В. Редько зазначають, що право на життя в міжнародних документах та Основних Законах країн світу визначається як абсолютне і невід’ємне право кожної людини [3, с. 162].

На думку О. Г. Рогової, право людини на життя – це свобода людини безпосередньо реалізовувати можливості, які вона має внаслідок своєї належності до виду *Homo sapiens*, та задовольняти необхідні сутнісно-якісні

біологічні, соціальні, духовні, економічні та інші потреби, неподільні із самою людиною, що об’єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути всезагальними [4, с. 13].

Х. Б. Романів вказує, що право на життя – це ціннісний критерій, що дозволяє оцінити не тільки «людяність» суспільства, антропоцентризм права, але й дії держави, закону, законності, правового порядку [5, с. 316].

Підтримуємо думку про те, що право на життя – це сумарне суб’єктивне право, що припускає передбачену для індивіда нормами об’єктивного права міру можливої поведінки щодо користування життям як соціальним благом у цілях підтримки свого біологічного існування і саморозвитку особистості, здійснювану індивідом за допомогою його власних фактичних і юридичних дій, включаючи вимоги до інших суб’єктів права, крім держави, а також забезпеченим з боку держави і суспільства абсолютним обов’язком щодо збереження, охорони і забезпечення гідного життя [6, с. 30].

Внаслідок того, що права людини є комплексним соціальним явищем, в якому концентруються різноманітні форми соціальної діяльності та суспільної свідомості, змісту прав людини притаманні різні аспекти.

В. Ф. Погорілко в зміст права на життя включає: а) проведення державою миролюбної політики, яка виключає війни та конфлікти; б) заборону вбивств; в) боротьбу із злочинністю, особливо з терористичними акціями; г) попередження дитячої смертності; д) охорону від нещасних випадків на виробництві; е) профілактику дорожньо-транспортних пригод; є) профілактику пожежної безпеки; ж) заборону смертної кари тощо [7, с. 269].

На думку О. В. Домбровської, зміст права людини на життя охоплює такі елементи, як: визначення початку та кінця життя (можливість людини існувати в часі і просторі, тобто діяти чи бездіяти на власний розсуд); охорону життя (можливість людини вимагати від зобов’язаних суб’єктів забезпечити існування в часі і просторі; гарантії від свавільного позбавлення людини життя; захист людиною свого життя та життя інших людей від протиправних посягань); користування захистом життя людини з боку держави; розпорядження власним життям; можливість постійно користуватись таким абсолютним природним соціальним благом існування в часі і просторі; можливість звертатись до компетентних і зобов’язаних суб’єктів з вимогою про відновлення порушеної можливості чи відшкодування збитків при посяганні на

життя; запобігання передчасній смертності, включаючи дитячу; протипожежні профілактичні дії [8, с. 37–38].

Актуальність і важливість права людини на життя, його реалізація та захист є очевидними, оскільки без такого фундаментального права всі інші права втрачають будь-яке значення. Життя є необхідною умовою реалізації всіх прав і свобод людини. Це право закріплено в усіх договорах про права людини і є частиною загального міжнародного права.

Право на життя закріплено в ст. 3 Загальної декларації прав людини, яка визначає, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [9]. Ширше поняття права на життя визначено у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., де у ст. 6 вказано, що «право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [10].

Ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) визначає, що «право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [11].

Ст. 15 ЄКПЛ встановлює умови відступу від своїх зобов'язань за цією Конвенцією під час війни чи іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації. Це передбачає можливість будь-якої Високої Договірної Сторони вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Однак це положення не є підставою для відступу від статті 2 (за винятком випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), а також від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

Зауважимо, що специфіка зобов'язань держави щодо захисту права на життя в умовах воєнних конфліктів включає: питання юрисдикції у випадку окупації території; перелік зобов'язань держави під час зброй-

ного конфлікту; межі необхідності застосування сили при правомірних воєнних діях, в умовах необхідності протидії терористичним актам, здійсненні спеціальних операцій; особливості розслідування фактів позбавлення життя [12].

Також варто зазначити, що, коли йдеться про міжнародні нормативні акти, які захищають право людини на життя, міжнародне право не містить обов'язкових норм щодо одночасного застосування під час збройних конфліктів норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ). Однак, як було вже неодноразово вказано в рішеннях Міжнародного Суду ООН, Генеральної Асамблеї, Комісії з прав людини ООН, міжнародна практика все ж визнає обов'язковість їх одночасного застосування, причому МГП виступає як *lex specialis* щодо МППЛ. Саме тому відносини щодо захисту права на життя, які виникають під час збройних конфліктів в зоні ведення бойових дій, регулюються передусім нормами МГП, поширюючи його охорону тільки на підзахисних осіб: поранених, хворих, військовополонених, цивільне населення та осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях. Зокрема, найважливішими нормативними актами цієї галузі є: Женевські конвенції 1949 р. та два Додаткових протоколи до них, Гаазькі конвенції 1907 р., звичаєві норми та ін. [13].

В Україні право на життя закріплене ст. 27 Конституції України, де вказано, що «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [14].

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України не лише внесла певні корективи у здійснення захисту прав людини, а й фактично стала основним джерелом порушення прав і свобод людини і громадянина, оскільки спричинила матеріальну та моральну шкоду, щоденно порушуючи та руйнуючи нормальний спосіб життя українців. Притягнути до відповідальності всіх винних наразі неможливо, оскільки воєнська агресія Росії не припиняється, але всі порушення прав і свобод громадян мають бути задокументовані [15].

Сьогодні, в умовах війни в Україні, агресія Росії супроводжується безпрецедентним знищенням цивільного населення, включаючи дітей, руйнуванням українських міст, культурних і духовних цінностей, що зму-

шує керівництво країни і звичайних громадян шукати справедливості, звертаючись за захистом своїх прав і свобод.

Захист прав і свобод людини в умовах війни гарантує кожному обирати той чи інший законний спосіб захисту своїх порушених прав. Права людини гарантовано мають бути забезпечені публічною владою з метою їх реалізації громадянами. Так, наприклад, норми національного законодавства передбачають право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації й захисті їх прав.

Зауважимо, що захист прав людини за своїм змістом є доволі широким явищем, яке передбачає і юридичні, і неюридичні засоби діяльності – політичного, ідеологічного, економічного характеру. Загалом під механізмом захисту прав людини варто розуміти сукупність юридичних та інших гарантій (політичних, економічних, ідеологічних), які спрямовані на припинення порушення прав людини, усунення перешкод для їх реалізації, відновлення, визнання чи підтвердження можливостей людини [1, с. 29].

Ст. 55 Конституції України прописано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Міжнародні механізми захисту прав людини реалізуються шляхом звернення до міжнародних органів та до спеціальних міждержавних правозахисних організацій. Особливостями є те, що в більшості випадків рішення даних органів є обов'язковими до виконання, а отже, вони можуть дійсно впливати на суб'єктів міжнародного права та сприяти тому, щоб міжнародна спільнота не ігнорувала порушення прав людини [16].

Зауважимо, що Європейський суд з прав людини жодного разу у своїй практиці не застосовував підставу відступу від права на життя «через правомірні воєнні дії». Для того, щоб визначити, чи було порушене право на життя у випадку виключно необхідного застосування сили, варто враховувати наступні фактори: пропорційність застосування сили у конкретній ситуації та мети, якої прагнула досягти держава, чи можливо було застосувати безпечніші способи для досягнення цієї мети та чи використала держава всі засоби для того, щоб мінімізувати ризики під час використання сили. Зобов'язання держави щодо захисту права на життя повинні дотримуватись і під час збройних конфліктів, і незважаючи на те, що міжнародні договори дозволяють державам робити відступ від дотримання окремих норм під час надзвичайних ситуацій, відступати від права на життя недопустимо [12].

Підтримуємо думку про те, що надалі необхідно продовжувати розвивати міжнародний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина, щоб зробити його ефективнішим і дієвішим. Для цього варто: 1) посилити вплив міжнародних органів і організацій на уряди, які порушують права людини; 2) спростити процедури розгляду випадків порушення прав людини міжнародними органами і організаціями; 3) розширити можливості міжнародних органів і організацій щодо відновлення порушених прав людини [17].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Його положення є першочерговою необхідною передумовою реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Це право закріплено в основних міжнародних документах та національних конституціях. Право на життя розуміємо як фундаментальне, невідчужуване, абсолютне право людини, яке доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, як право особи на свободу від будь-яких незаконних зазіхань на життя з боку держави, її представників або приватних осіб; по-друге, як право особи вільно розпоряджатися власним життям.

Література:

1. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
2. Островська Б. В. Право людини на життя від моменту її зародження в контексті права та моралі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 140–149.
3. Ковальчук О. Б., Редько А. В. Захист права на життя: окремі аспекти в контексті сучасних ризиків. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 24. С. 161–169.

4. Рогова О.Г. Право на життя в системі прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2006. 21 с.
5. Романів Х. Б. Жити гідно як зміст права на життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 314–316. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/81.pdf (дата звернення: 27.05.2024).
6. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26–30.
7. Конституційне право України: підручник / О. В. Городецький, М. І. Корнієнко, Є. Я. Кравець та ін.; за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. 520 с.
8. Домбровська О. В. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина. *Право України*. 2002. № 5. С. 37–41.
9. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.05.2024).
10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 року, набув чинності 23 березня 1976 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 27.05.2024).
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.05.2024).
12. Бунчук О. Право на життя в умовах війни?! *Юридичний факультет Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. 2022. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/> (дата звернення: 27.05.2024).
13. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.
14. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. Ст. 141.
15. Дорошенко В. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 323–326. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf (дата звернення: 27.05.2024).
16. Аблязов Д. Е., Кузнецова Л. В. Міжнародно-правовий захист прав людини в умовах сучасних геополітичних викликів. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 року)*. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. 148 с.
17. Шурак Н. І. Міжнародний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина. Зклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая». URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/552.pdf> (дата звернення: 27.05.2024).